

MARGARET MACMILLAN

VOJNA

AKO NÁS FORMOVAL KONFLIKT

N

—

VOJNA

MARGARET MACMILLAN

VOJNA

AKO NÁS FORMOVAL KONFLIKT

—

VENOVANÉ ANN A PETROVI

Margaret MacMillan

War: How Conflict Shaped Us

Copyright © 2020 by Margaret MacMillan

Translation © Martin Sliz

Jacket photo © irontrybex/Adobe Stock

Design & Layout © Soňa Ševčíková

Slovak edition © 2021 by N Press, s. r. o.

ISBN 978-80-8230-047-8

OBSAH

ÚVOD		13
PRVÁ KAPITOLA	LUDSTVO, SPOLOČNOSŤ A VOJNA	29
DRUHÁ KAPITOLA	DÔVODY	57
TRETIA KAPITOLA	SPÔSOBY	79
ŠTVRTÁ KAPITOLA	MODERNÁ VOJNA	113
PIATA KAPITOLA	AKO STVORIŤ BOJOVNÍKA	151
ŠIESTA KAPITOLA	BOJ	183
SIEDMA KAPITOLA	CIVILNÉ OBYVATEĽSTVO	211
ÔSMA KAPITOLA	OVLÁDNUŤ NEOVLÁDNUTEĽNÉ	241
DEVIATA KAPITOLA	VOJNA V NAŠICH SPOMIENKACH A PREDSTAVÁCH	273
ZÁVER		305
POĎAKOVANIE		315
POUŽITÁ LITERATÚRA		317
POZNÁMKA PREKLADATEĽA		331
ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ		332
REGISTER		334

ÚVOD

Vojna zostáva
jednou z najväčších
záhad ľudstva.

Svetlana Alexijevič:
Vojna nemá ženskú tvár

Vojna. Slovo, ktoré v nás vyvoláva emócie od strachu až po nadšenie. Niektorí pri jeho zmienke radšej odvrátia zrak. Akoby vojnu mohlo privolať už len to, že ju spomenieme alebo že o nej hovoríme. Sú však aj takí, ktorých fascinuje. Vojna ich vzrušuje a priťahuje. Ako historička som presvedčená, že ak chceme pochopiť minulosť, vojna musí byť súčasťou skúmania ľudských dejín. Vojnové konflikty tak významne ovplyvnili dejiny ľudstva, že ak by sme ich z tohto bádania vynechali, ignorovali by sme jeden z hlavných faktorov, ktorý popri geografii, zdrojoch, ekonomike, ideáloch a spoločenských a politických zmenách vplýval na vývoj človeka. Vyzeral by náš svet inak, keby v piatom storočí pred naším letopočtom Peržania porazili grécke mestské štáty? Keby Inkovia rozdrvili Pizarrovu výpravu v šestnástom storočí? Alebo keby Hitler vyhral druhú svetovú vojnu? Určite áno. Rozsah zmeny však môžeme len tušiť.

Tieto dohady tvoria iba malý kúsok hlavolamu, s ktorým si musíme poradiť. Vojna totiž kladie základné otázky, čo znamená byť človekom a čo je základom ľudskej spoločnosti. Odkrýva vojna to najhoršie alebo to najlepšie v nás? Rovnako ako pri mnohých iných záležitostiach týkajúcich sa vojny, ani tu sa nedokážeme zhodnúť. Je vojna neoddeliteľnou súčasťou ľudského spoločenstva, je s ním previazaná ako prvotný hriech zdedený ešte z čias, keď sa naši predkovia začali združovať do sociálnych skupín? Je to naše Kainovo znamenie, kliatba, pre ktorú sme odsúdení neustále bojovať? Alebo je takýto pohľad nebezpečným samonaplniacím proroctvom? Prispôsobuje sa vedenie vojny zmenám v spoločnosti alebo je to vojna, čo mení

spoločnosť? A nebolo by lepšie, keby sme prestali hádať, čo bolo skôr, a začali vnímať vojnu a spoločnosť ako partnerov spojených v nebezpečnom, zato však produktívnom zväzku? Môže mať vojna, ktorá prináša deštrukciu, krutosť a plytvanie, aj pozitívne účinky?

Na tieto aj ďalšie dôležité otázky sa pokúsim odpovedať počas skúmania tohto fenoménu. Verím však, že sa mi podarí presvedčiť vás o jednom: vojna nie je len nepríjemná udalosť, na ktorú je najlepšie čo najskôr zabudnúť. Nie je to ani situácia, keď nepanuje mier, teda prirodzený stav vecí. Ak nedokážeme pochopiť, ako veľmi sú vojna a ľudstvo prepojené, unikne nám dôležitý rozmer nášho príbehu. Ak chceme rozumieť svetu okolo seba a zároveň pochopiť, ako sme sa dopracovali práve sem, nemôžeme ignorovať vojnu a jej vplyv na vývoj spoločnosti.

Západné spoločnosti mali v posledných dekádach šťastie. Od konca druhej svetovej vojny sa im vojenské konflikty vyhýbali. Hoci bojovali v Kórei, vo Vietname, v Afganistane a čiastočne aj na Strednom východe či v Afrike, tieto vojny sa priamo dotkli iba veľmi malého percenta obyvateľov Západu. Trpeli však milióny ľudí v daných regiónoch. Od roku 1945 neubehol rok bez toho, aby sa v niektorej časti sveta nebojovalo. Tá časť ľudstva, ktorá si môže užívať dlhotrvajúci mier, ľahko skĺzne k dojmu, že vojna je čosi, čomu sa venujú tí druhí, pretože sa nachádzajú na nižšom stupni rozvoja. My západniari si samolúbo namýšľame, že sme mierumilovnejší. Spisovatelia ako evolučný psychológ Steven Pinker spopularizovali myšlienku, že Západ v priebehu dvoch storočí zmierumilovnel, čo dokazuje celosvetový pokles počtu obetí vojny. Takže zatiaľ čo raz ročne formálne oplakávame tých, ktorí padli v minulých vojnách, vojnu samotnú vnímame čoraz viac ako čosi, čo sa deje, keď prestane platiť mier, teda prirodzený stav vecí. Zároveň sa však dokážeme nadchýnať vojnovými hrdinami z minulosti a bitkami, v ktorých bojovali. Páčia sa nám príbehy o odvahe a hrdinských činoch vo vojne. Police kníhkupectiev sa prehýbajú

pod knihami s vojenskou tematikou a aj filmoví a televízni producenti vedia, že vojna na diváka vždy zaberie. Zdá sa, že nás nikdy neomrzia Napoleonove ťaženia, evakuácia Dunkerku, vyloďenie v Normandii alebo príbehy ako *Star wars* či *Pán prsteňov*. Páčia sa nám okrem iného preto, že sú od nás dostatočne ďaleko. Sme si istí, že vojna sa nás nedotkne.

Výsledkom tohto pocitu je, že vojne nepripisujeme takú vážnosť, akú si zaslúži. Môžeme od tohto temného a frustrujúceho fenoménu odvracať zrak, ale nemali by sme. Vojnové konflikty menili vývoj našej histórie, niektoré cesty do budúcnosti otvárali, niektoré zas zatvárali. Séria konfliktov preniesla slová proroka Mohameda z púšte Arabského polostrova až do bohatých oblastí Levanty a severnej Afriky, čo tento región navždy zmenilo. Predstavme si, ako by dnes vyzerala Európa, keby sa vojenským veliteľom moslimov podarilo dobyť celý kontinent, k čomu párkrát nemali ďaleko. Začiatkom ôsmeho storočia ovládli moslimovia Španielsko a cez Pyreneje sa dostali až do oblasti dnešného Francúzska. Ďalší postup na sever zastavila až porážka v bitke pri Tours v roku 732. Keby sa to nestalo, je možné, že francúzsku spoločnosť a európsku históriu by neovplyvňovalo katolícke, ale moslimské Francúzsko. O zhruba osemsto rokov neskôr dobyl významný osmanský sultán Sülejman I. Balkán aj veľkú časť Uhorska. V roku 1529 stála jeho armáda pred Viedňou. Keby ju získala, stred Európy mohol byť súčasťou jeho ríše a dejiny by sa vyvíjali celkom inak. K zvoniciam mnohých viedenských kostolov by pribudli minarety a mladý Mozart by zrejme počúval inú hudbu, ktorá by sa hrala na iných nástrojoch. Poďme však bližšie k súčasnosti a predstavme si, čo by sa stalo, keby Nemci v máji 1940 v Dunkerku porazili Britov a spojencov a to leto by v bitke o Britániu zničilo ich veliteľstvo stíhacieho letectva. Nacisti by ovládli aj Britské ostrovy.

Vojna je vo svojej podstate organizované násilie, ale spôsob boja sa v závislosti od typu spoločnosti líši. Nomádske kmene sa vyznačujú bojom v pohybe. Zaútočia, keď majú vý-

hodu, a keď ju stratia, stiahnu sa do obrovských otvorených stepí. Usadené hospodáriace spoločnosti zas potrebujú múry a opevnenie. Vojna vytvára tlak na zmenu a núti prispôbiť sa a, naopak, postupné zmeny v spoločnosti ovplyvňujú spôsob vedenia vojny. Antickí Gréci boli presvedčení, že občania sú povinní brániť svoje mestá. Za odmenu mali viac práv a demokraciu. Vďaka priemyselnej revolúcii v devätnástom storočí mohli vlády vytvárať a udržiavať veľké armády, väčšie ako kedykoľvek predtým. To však prinieslo očakávania miliónov odvedených mužov, že budú mať v spoločnosti silnejšie slovo. Vlády im preto museli nielen načúvať, ale aj poskytovať rôzne služby – od vzdelania po poistenie v nezamestnanosti. Silné národné štáty súčasnosti s dobre organizovaným byrokratickým aparátom sú produktom storočí vojenských konfliktov. Spomínanie a pripomínanie si minulých víťazstiev a porážok sa stalo súčasťou príbehu, ktorý národ potrebuje, pokiaľ chceme, aby držal pohromade. Takéto centralizované politické spoločenstvá, ktorých jednotlivci sa vnímajú ako súčasť väčšieho celku, môžu vďaka svojej organizovanosti, schopnosti využívať zdroje a možnosti spoľahnúť sa na podporu vlastných občanov viesť vojnu dlhšie a vo väčšom rozsahu. Schopnosť viesť vojnu a vývoj ľudskej spoločnosti skrátka idú ruka v ruke.

Postupom času je vojna čoraz smrteľnejšia a má čoraz väčší dosah. Na planéte žije viac ľudí, máme k dispozícii viac zdrojov a jednotlivé spoločnosti sú komplexnejšie a lepšie zorganizované. Do konfliktov sme schopní zmobilizovať a zapojiť milióny ľudí. A dokážeme ničiť omnoho efektívnejšie. Pre dva hlavné konflikty v dvadsiatom storočí sme museli vymyslieť nové termíny: svetová vojna a totálna vojna. Niektoré motívy, ako napríklad dôsledok zmien v spoločnosti alebo v technológiách, pokusy obmedziť alebo kontrolovať priebeh vojny alebo oddelenie vojakov od civilistov, sa v dejinách vojny a v dejinách spoločnosti opakujú. Ja sa však budem venovať prevažne obdobiu od konca osemnásteho storočia, pretože od tohto bodu sa vedenie vojny nezmenilo len počtami, ale aj kvalitatívne.

Množstvo príkladov bude pochádzať z histórie Západu, pretože práve táto časť sveta v posledných rokoch zásadným spôsobom zmenila tvár vojny a zároveň sa ju pokúsila aj dostať pod kontrolu.

Napriek tomu sa na mnohých západných univerzitách štúdium vojny dodnes ignoruje. Možno preto, lebo sa domnievame, že skúmať tento fenomén a rozmyšľať o ňom znamená schvaľovať ho. Historici medzinárodných vzťahov, diplomacie a vojenski historici sa sťažujú na nedostatok záujmu o svoj výskum a aj o prácu v tomto odbore. Štúdium vojny alebo strategické štúdiá, ak vôbec existujú, sú vyhánané na okraj, do skromných ohrád, kde sa môžu tí, ktorí si hovoria vojenski historici, potulovať, vyhrabávať zo zeme svoje odpudivé dobroty, vytvárať zbytočné príbehy a nikoho tým neotravovať. Spomínam si na jednu starú príhodu, keď som pôsobila na svojej prvej katedre histórie. Prišiel k nám vzdelávací poradca, aby nám pomohol zatraktívniť naše prednášky pre študentov. Keď som mu povedala, že uvažujem o vytvorení predmetu *vojna a spoločnosť*, tváril sa zdesene. Trval na tom, že by bolo lepšie, keby som ho nazvala *dejiny mieru*.

Bol to zvláštny pokus zatvárať si oči. Hoci si to nie vždy uvedomujeme, žijeme vo svete, ktorý stvorila vojna. Ľudia sa pre ňu sťahovali, utekali a niekedy mizli. Doslova, ale aj z pohľadu histórie. Vojenské konflikty boli dôvodom vzniku aj zániku nielen hraníc, ale aj celých štátov. Shakespeare to vedel veľmi dobre. Vojna v jeho dielach pôsobí ako mechanizmus, ktorým králi získavajú aj strácajú svoju moc, zatiaľ čo bežní ľudia sa so sklonenými hlavami modlia, aby ich tá búrka obišla. Viaceré najvýznamnejšie umelecké diela inšpirovala vojna alebo nenávisť, ktorú vojna stvorila. Napríklad *Ílias*, Beethovenova *Eroica*, *Vojnové requiem* Benjamina Brittena, *Goyove Hrôzy vojny*, *Picassova Guernica* alebo *Tolstého Vojna a mier*.

Vojna je súčasťou detských hier, hráme sa na kovbojov a Indiánov a jednou z najpopulárnejších počítačových hier v USA bola v roku 2018 *Call of Duty*, ktorá sa odohráva v období druhej

svetovej vojny. Fanúšikovia občas berú športové podujatia skôr ako boj proti nepriateľovi. Talianski futbaloví ultras, to sú prísne organizované skupiny s pevnou hierarchiou. Obliekajú si uniformy, označujú sa za komandá a občas si dokonca požičia- vajú mená od partizánskych jednotiek z druhej svetovej vojny, čo mnohým Talianom naháňa strach. Tieto skupiny nechodia sledovať zápasy, chcú sa najmä stretnúť s fanúšikmi protivníka. Cieľom moderných olympijských hier bolo priniesť pocit nadnárodného spoločenstva, ale takmer od svojho vzniku boli najmä verným odrazom zápasu medzi konkrétnymi štátmi. Olympiáda síce nie je to isté ako vojna, ale prebrala mnohé jej znaky. Súčasťou športového podujatia je odovzdávanie medailí, hrajú sa štátne hymny, jednotlivé uniformované tímy pochodujú zjednotené pod štátnou vlajkou. Hitler s Goebbelsom dokonale chápali, že berlínska olympiáda v roku 1936 bude kľúčovým podujatím pre demonštráciu nadradenosti nemeckého národa. Počas studenej vojny bol zas počet získaných medailí dôkazom prevahy konkrétnej strany.

Vojna zanechala stopy dokonca aj v našom jazyku. Keď Rímania porazili v púnskych vojnách Kartágo, aj naďalej v ironickom zmysle používali slovné spojenie dôveryhodný ako Pún (*fides Punica*). V angličtine sa hovorí, že niekto alebo niečo je ako záblesk na panvičke (*flash in the pan*, fráza opisuje situáciu, keď sa niečo podarí, ale je to náhodné a zväčša neopakovateľné – pozn. prekl.) a vôbec si neuvedomujeme, že táto fráza pochádza z obdobia prvých strelných zbraní, keď mal zapálený strelný prach na „panvičke“ vystreliť projektil, ale často sa to nepodarilo. Pokiaľ chce Brit na niečo nadávať, bude o tom hovoriť ako o francúzskom alebo o holandskom, pretože tieto národy boli kedysi nepriateľmi Britov. Odísť po francúzsky (*taking French leave* – pozn. prekl.) znamená odísť náhle a neslušne. Holandská odvaha (*Dutch courage* – pozn. prekl.) je zas odvaha získaná alkoholom. (Slová britský alebo anglický hrajú rovnakú rolu v jazyku Francúzov a Holanďanov.) Mnohé oblúbené frázy pochádzajú z vojenského prostredia, v prípade Britov najmä

z vojenského námorníctva. Ak nám všetky tri plachty vejú vo vetre (*three sheets to the wind*, fráza pre opitosť – pozn. prekl.), pomôže nám dať si hranaté jedlo (*square meal*, teda výdatné jedlo; na lodiach sa jedávalo z hranatých drevených podnosov – pozn. prekl.). Ak sa dostaneme do problémov, môžeme vyčkat', kým ich odfúkne (*to blow over* – pozn. prekl.), alebo ich môžeme nechať unášať preč (*to give a leeway* – pozn. prekl.). Ak mi neveríte, môžete povedať „to hovorte námorníkom“ (*Go tell it to the marines!*, teda neklamte – pozn. prekl.). Naše rozhovory a texty sú popretkávané vojenskými metaforami, ako boj proti chudobe, boj s rakovinou, s obezitou či boj proti drogám (raz som dokonca natrafila na knihu s názvom *Môj boj s manžellovým cholesterolom*). V nekrológoch sa píše o tom, že dotyčný prehral boj s chorobou. Bežne hovoríme o reklamných alebo charitatívnych kampaniach. Manažéri čítajú dvetisíc rokov staré čínske dielo o umení vojny, aby z neho čerpali tipy, ako preľstíť konkurenciu a ako byť najlepší na trhu. Pýšia sa svojimi strategickými cieľmi a inovatívnymi taktikami a radi sa prirovnávajú k vodcom ako Napoleon. Keď sa politici stiahnu do úzadia, aby sa vyhli otázkam alebo škandálu – často hovoria o bombardovaní –, médiá hlásia, že sa zavreli do bunkra, kde sa pokúšajú zoradiť šíky a plánovať ofenzívu. V decembri 2018 znel titulok *New York Times* *For Trump, a War Everyday, Waged Increasingly Alone* (Trump je na svoju každodennú vojnu čoraz osamelejší – pozn. prekl.).

Stopy vojny často nájdeme aj v geografii, napríklad Trafalgarské námestie v Londýne, ktoré pomenovali na počesť víťazstva admirála Nelsona. Po jednom z najväčších Napoleonových víťazstiev v bitke pri Slavkove je pomenovaná železničná stanica Gare d'Austerlitz v Paríži. Železničná stanica Waterloo zas dostala meno po mieste Napoleonovej definitívnej porážky. V Kanade sa kedysi nachádzalo mesto Berlin-Potsdam, založené v 19. storočí nemeckými imigrantmi. Keď vypukla prvá svetová vojna, obyvatelia zmenili jeho názov na Kitchener-Waterloo. V mnohých mestách sa nachádzajú vojenské pamätníky

s menami padlých alebo sochy pripomínajúce dávnych hrdinov. V Londýne stojí na stĺpe admirál Nelson, hrobka generála Granta je obľúbeným miestom stretnutí v newyorskom Riverside parku. V minulom storočí narastal aj počet pamätníkov venovaných rôznym radovým, často anonymným účastníkom vojny, ako napríklad zdravotným sestram, pilotom, pechote či námorníkom a v prípade Spojeného kráľovstva dokonca zvieratám, ktoré sa zúčastnili na bojoch v dvoch svetových vojnách. Tieto pripomienky minulých konfliktov sa postupne stanú takou prirodzenou súčasťou prostredia, že si ich často prestaneme všímať. Prvým nástupišťom Paddingtonskej stanice v Londýne som prechádzala toľkokrát, že to ani neviem zrátať, ale nikdy som si nevšimla veľkú tabuľu venovanú 2524 zamestnancom spoločnosti Great Western Railway, ktorí padli v prvej svetovej vojne. Okrem toho stojí na stanici aj pozoruhodná socha vojaka čítajúceho list z domu. Vojak je v plnej polnej a je pripravený vyraziť do boja. Nebyť stého výročia prvej svetovej vojny, nikdy by som si ho nevšimla. Podobne aj v prípade železničnej stanice Victoria. Zrejme by som si nikdy nenašla čas hľadať pamätne tabule venované obrovskému množstvu vojakov, ktorí tu nastúpili na vlak a vydali sa do Francúzska, a nikdy by som nenatrafila na tabuľu venovanú neznámemu vojakovi, ktorého telo sem priviezli v roku 1920.

Ak sa pristavíme pri vlastných spomienkach, aj v nich nájdeme stopy vojny. Vyrastala som v mierumilovnej Kanade, ale mnohé knihy a komiksy z takmer nevyčerpatelnej zásoby G. A. Hentyho, ktoré som čítala, boli o vojne. Boli to príbehy o vznešených a odvážnych chlapcoch bojujúcich vo všetkých možných veľkých bitkách pred rokom 1914, o neohrozenom pilotovi Bigglesovi a jeho posádke z druhej svetovej vojny aj komiksové knihy *Black Hawk*, ktorých príbehy sa začínali v druhej svetovej, ale preniesli sa až do kórejskej vojny. V skautskom tábore sme spievali pesničky z prvej svetovej vojny – ako som neskôr zistila, mnohé boli upravené do slušnejšej podoby –, učili sme sa dávať signály vľajkami a správne obväzovať. Začiatkom päť-

desiatych rokov minulého storočia sme v škole robili zbierky motúzov a alobalu a posielali sme ich do vojny v Kórei. Trénovali sme aj sedenie pod lavicami pre prípad, že by vypukla jadrová vojna medzi USA a Sovietskym zväzom.

Mnohým z nás rozprávala staršia generácia vlastné zážitky. Obaja moji starí otcovia sa zapojili do prvej svetovej vojny, kde slúžili ako doktori. Ten z Walesu bol súčasťou britskej Indickej armády v Gallipoli a v Mezopotámii a Kanadan sa zas dostal na západný front. Otec a všetci štyria strýkovia bojovali v druhej svetovej vojne. Párkrát sa o tom zmienili, ale nehovorili o všetkom. Otec, ktorý na kanadskej lodi sprevádzal konvoje na ceste cez Atlantický oceán do Stredozemného mora, mal zväčša zábavné historky, ale raz – a iba raz – nám hovoril aj o tom, ako blízko boli k tomu, aby ich loď potopili. V istej chvíli sa mu rozochvel hlas a ďalej už nedokázal pokračovať. Jeho otec mu zas nikdy veľa nehovoril o situácii v zákopoch, ale ako to už býva, veľa sa rozprával so svojím vnúčaťom, mojou sestrou, ktorá bola príliš malá na to, aby väčšine z toho, čo jej povedal, rozumela. Starý otec si z vojny priniesol ako suveníru ručný granát. Dal ho do babkinej vitríny, kde stál vedľa takých kuriozít ako miniatúra pohostinstva alebo drevená soška škótskeho teriéra. Ako deti sme sa s tým granátom hrávali, kotúľali sme si ho po zemi, až kým si niekto nevšimol, že v ňom stále je poistka. Veľa rodín určite malo takéto spomienky alebo suveníry, škatule plné listov z vojny, artefaktov pozbieraných na bojiskách, staré ďalekohľady, prilby alebo kôš na dáždníky vyrobený z delostreleckej nábojnice.

A ľudia vyhrabávajú z trosiek bojísk po celom svete nové a nové suveníry. Spoločnosť Eurostar, prevádzkujúca vlakové spojenie medzi Francúzskom a Veľkou Britániou, musela vyvesiť upozornenie, aby si pasažieri, ktorí prichádzajú z oblastí bojov prvej svetovej vojny, nenesli do vlaku muníciu a zbrane, ktoré tam našli. Každú jar zbierali belgickí a francúzski poľnohospodári na území, kadiaľ kedysi prechádzal západný front, takzvanú železnú úrodu. Zimné mrazy zo zeme vytlačili sta-

ré ostnaté drôty, guľky, prilby a nevybuchnutú muníciu, ktorá občas obsahovala aj jedovatý plyn. Jednotky francúzskej a belgickej armády túto muníciu zbierajú, aby ju mohli bezpečne zneškodniť, ale vojna si stále pýta svoje obete – či už z radov farmárov, pyrotechnikov, robotníkov, ktorí kopú na nesprávnych miestach, alebo lesníkov, ktorí si založia oheň na špičke nevybuchnutého delostreleckého granátu. Rovnaké skúsenosti majú aj v Londýne či v Nemecku, kde ešte vždy počas výstavby sem-tam narazia na nevybuchnutú bombu z druhej svetovej vojny. Zjavujú sa však aj predmety z omnoho starších bojov. Loď, ktorá bagrovala prístav v izraelskej Haife, natrafila na nádhernú grécku helmu zo šiesteho alebo z piateho storočia pred naším letopočtom. Učiteľ na dôchodku, ktorý sa vybral na prechádzku s detektorom kovov, našiel na kopci v Leicestershire rímsku prilbu. Potápači na rieke Shannon v Írsku objavili počas rutinného tréningu vikinský meč z desiateho storočia. Mnohé národy majú vybudované vojenské múzeá a v kalendároch sviatky, keď si pripomínajú svojich padlých. A práve obete vojny sa občas prekvapivo vrátia, aby nám pripomínali, akú cenu za ňu treba platiť. Na pokojnom švédskom ostrove Gotland vykopali archeológovia telo miestneho vojaka oblečeného v krúžkovej zbroji. Spolu s ostatnými padol počas bojov s dánskymi útočníkmi v roku 1361. Ak sú telá pochované v zemi alebo v prípade krajín s horúcim podnebímmumifikované, vydržia stovky rokov. V lete 2018 skúmali archeológovia krajinu v okolí mesta Ypres. Dôvodom bola chystaná výstavba obytných domov. Počas bádania objavili pozostatky 125 vojakov. Väčšinu tvorili Nemci, ale našli sa medzi nimi aj vojaci Dohody. Telá tam ležali od prvej svetovej vojny. V roku 2002 objavili neďaleko Vilniusu masový hrob, kde sa nachádzali tisíce tiel. Stále mali oblečené modré uniformy a na gombíkoch označenie svojho pluku. Zahynuli počas Napoleonovho ústupu z Moskvy v roku 1812.

Keď premýšľame o vojne, myslíme najmä na to, čo si vyžiadala – ľudské životy a zdroje –, na to, koľko násilia priniesla,

na jej nepredvídateľnosť a na chaos, ktorý po sebe zanecháva. Omnoho menej si uvedomujeme organizovanosť vojny. V roku 1940 chcelo Nemecko prinútiť Britániu ku kapitulácii. Takmer dva mesiace preto vo dne v noci bombardovali Londýn. Mnohých civilistov, bez ktorých sa mesto zaobišlo, vtedy evakuovali na vidiek. Tí, ktorí zostali, prespávali v provizórnych krytoch alebo v metre. Britská BBC so sídlom v centre Londýna poslala preč viacero oddelení. Hudobná sekcia putovala do Bedfordu, oddelenie rozhlasových hier a zábavy do Bristolu, kde zostalo, až kým to aj tam nebolo príliš nebezpečné. Sekcia zábavy sa preto napokon neochotne presunula do ospalého mestečka Bangor v severnom Walese. Personál, ktorý ostal v Londýne, sa často nedokázal dostať domov a musel zostať v budove. Z divadelnej sály rádia sa preto stala ubytovňa. Spalo sa so spustenou oponou, ktorá od seba oddeľovala mužov a ženy. Aj preto BBC prezývajú tetuška. V októbri zasiahli budovu dve bomby. Sedem zamestnancov zahynulo pri snahe odstrániť tú, ktorá nevybuchla. Požiarnici zároveň hasili oheň, aby sa nešíril ďalej. V správach o deviatej večer bolo počuť, ako budovou otriasol výbuch. Hlásateľ na chvíľu prerušil čítanie správ a potom, pokrytý prachom, pokračoval ďalej. Na druhý deň vyrástlo okolo budovy lešenie a trosky po výbuchu odstránili. Skúste sa na chvíľu zamyslieť nad mierou organizácie, akú si vyžadovala len táto jediná miniatúrna epizóda v celej histórii vojny. Nemecké bombardéry sprevádzané nemeckými stíhacími lietadlami boli produktom nemeckého vojnového priemyslu. Na to, aby vyrobili a poslali na oblohu lietadlá, museli zorganizovať množstvo zdrojov od materiálov cez prácu až po továrne. Posádky lietadiel starostlivo vyberali a cvičili. Nemecké spravodajské služby investovali množstvo energie do výberu dôležitých cieľov. Britská odpoveď nebola zorganizovaná o nič horšie. Kráľovské letectvo zachytávalo prichádzajúce lietadlá a robilo, čo mohlo, aby ich zastavilo. Posádka na zemi zas obsluhovala protiletcké balóny a pozemné reflektory. V Londýne a v ďalších dôležitých mestách úplne zhasli svetlo, čo sa podrobne monitorovalo.